

УДК 316.74:37

СУЧАСНИЙ ПЕДАГОГ: НА ПЕРЕТИНІ ОЧІКУВАНЬ СТУДЕНТІВ І ПРАГНЕНЬ ВИКЛАДАЧІВ

© Подольська Є., Подольська Т., 2016

Єлизавета ПОДОЛЬСЬКА

доктор соціологічних наук, професор, зав. кафедри філософії та гуманітарних дисциплін Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»;

Тетяна ПОДОЛЬСЬКА

кандидат філософських наук ст. викладач кафедри теоретичної і практичної філософії Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна

Ключові слова: очікування студентів, педагогічна культура, педагогічна майстерність, прагнення викладачів, типи спілкування.

Виявлено очікування студентів і пріоритети щодо ідеалу викладача. Визначені прагнення викладачів щодо професійного самовдосконалення та ефективності педагогічної діяльності. Поставлені завдання підвищення педагогічної культури викладача згідно з основними критеріями педагогічної майстерності. Виділені основні типи спілкування і надані характеристики взаємодії викладача і студента в умовах становлення інформаційного суспільства.

кі б модернізації та перетворення не відбувалися у сучасній вищій школі, усі вони, перш за все, пов'язані з особливостями особистості викладача вищого навчального закладу, педагога і вченого, інтелект і творчий потенціал якого являють собою цінність і мають бути своєчасно затребувані й раціонально використані суспільством. Тому проблема виявлення основних характеристик сучасного педагога та їх оцінки суб'єктами освітнього процесу набуває особливої актуальності. Ця проблематика актуалізується у зв'язку з необхідністю підвищення педагогічної культури викладачів вищої школи і налагоджування конструктивної взаємодії викладачів зі студентами.

Сутності професії педагога та ефективності його діяльності присвячені праці С. С. Вітвицької, І. В. Гавриш, В. І. Євдокимова, О. М. Пехоти, В. О. Сластьоніна та інших вчених. Особливості взаємодії суб'єктів освітнього процесу представлені у працях В. І. Астахової, І. С. Нечитайло, Є. А. Подольської, Л. Г. Сокурянської, С. А. Щудло та інших дослідників. Однак бракує як концептуальних підходів до

коректування цілей і засобів освіти в умовах трансформації українського суспільства, так і соціологічних оцінок ефективності навчально-виховного процесу.

Метою цієї статті є виявлення очікувань студентів і прагнень викладачів щодо професійного самовдосконалення та ефективності педагогічної діяльності в умовах становлення інформаційного суспільства.

Надзвичайно складний, динамічний і достатньо суперечливий характер сучасності істотно актуалізує завдання підвищення *педагогічної культури* науково-педагогічного працівника, яку ми розуміємо як таке особистісне утворення, що інтегративно поєднує оволодіння педагогічним досвідом, ступінь педагогічної майстерності та досягнутий рівень розвитку особистості педагога. До основних складових педагогічної культури ми відносимо і психолого-педагогічну ерудицію, і гармонію розвинутих інтелектуальних та моральних якостей, і організованість у педагогічній діяльності, і вміння продуктивно поєднувати навчально-виховну та науково-дослідну діяльність і поведінку, і постійне самовдосконалення [1].

Педагогічна культура виступає не тільки засобом і умовою належного впливу на студентів, але й проявом професійної компетентності викладача. Для належного сприйняття студентами навчального матеріалу важливою є органічна єдність того, що їм викладають (це забезпечує професійну компетентність), та як цей матеріал подається, як використовуються їх раціональні та емоційні пізнавальні можливості (а це забезпечує педагогічна культура викладача) [4, с. 155].

У зв'язку з цим необхідно усвідомити *різницю між традиційним педагогом і сучасним*, яка, на наш погляд, полягає у наступному:

1. Якщо традиційний педагог ставив перед собою завдання озброїти студента знаннями, вміннями, навичками і підготувати його до життя, то сучасний педагог сутність і призначення своєї професії вбачає у ста-

новленні людини, знаходження ним свого образу: неповторної індивідуальності, духовності, творчого початку.

2. Першочерговим завданням у педагогічній діяльності традиційного педагога є розвиток інтелекту, мислення, тоді як для сучасного викладача головне – розвиток особистісно-сислової сфери студента.

3. У традиційній педагогіці рушійними силами освітнього процесу є суперечність між знанням і незнанням, а в сучасних умовах знання набувають характеру відносин, тому на перше місце виходять інтерактивні методики.

4. Суттєва різниця існує й у педагогічних технологіях: якщо основою технологій у традиційній педагогіці є пояснення, то для педагогічних технологій на сучасному рівні головними цільовими орієнтирами виступають розуміння і взаєморозуміння.

Проте у будь-які часи велику роль в освітньо-виховному процесі відігравала саме *особистість викладача*, що являє собою таке поєднання універсальних і унікальних рис, на основі яких формується його індивідуальність і створюється авторитет. «Формула успіху» сучасного педагога, безсумнівно, включає інформованість, методичну майстерність, захопленість, моральну культуру.

У плані нашого розгляду для виявлення особливостей узгодження прагнень викладачів та очікувань студентів ми орієнтуємося на основні *критерії педагогічної майстерності*: 1) гуманістичну спрямованість усієї діяльності викладача; 2) педагогічні здібності, а саме: дидактичні (у доступній формі викладати матеріал, ясно формулювати проблему, викликати пізнавальний інтерес до предмета); академічні (знання свого предмета і здатність до наукового пошуку); перцептивні (психологічна спостережливість, розуміння внутрішнього світу студента); організаторські (уміння об'єднати колектив, надихнути його на вирішення соціально значущих завдань); авторитарні (емоційно-вольовий вплив на студентів); комунікативні (уміння установити доцільні відносини зі студентами, педагогіч-

ний такт); мовні здібності (уміння висловлювати свої думки і почуття за допомогою мовних засобів, міміки); педагогічна уява (передбачування наслідків своїх дій, виховне проектування особистості студентів); здатність до розподілу уваги одночасно між кількома видами діяльності; 3) професійну компетентність, яка охоплює професійні знання (предметні, соціальні, педагогічні, психологічні) та професійні вміння і навички (уміння викладати і виховувати, мотивувати й оцінювати поведінку студентів); 4) педагогічну техніку (культура і техніка мови, здатність до самоконтролю, самостимуляції тощо); 5) комунікативність, тобто професійна здатність до продуктивного і комфортного спілкування зі студентами.

Важливе значення у підвищенні продуктивності педагогічної праці має здатність викладача вибудувати свої стосунки зі студентами в межах партнерської педагогіки, створювати комфортне для усіх учасників освітнього процесу освітнє середовище. На нашу думку, розвитку пізнавальної активності й водночас комфортному емоційному стану суб'єктів освітнього процесу сприяють такі *характеристики взаємодії викладача і студента*: партнерські відносини викладачів і студентів, реальне здійснення спілкування на рівних правах; проблемність і дискусійність обговорення навчального матеріалу; емоційна і змістовна підтримка навчальної роботи студентів і позитивне оцінювання і самооцінювання будь-якого просування у його засвоєнні; адекватне, конструктивне ставлення до помилок; спрямованість педагога в стосунках зі студентом на його розвиток і особистісне зростання; доброзичливе спонування студента до роботи; емоційність і неформальність розмов викладача і студента.

За результатами дослідження ефективності освітніх реформ, основними бар'єрами модернізації освіти є відсутність мотивації до навчання у студентів, невмотивованість викладачів до впровадження освітніх інновацій, безсистемність реформ, корупція у викладацькому середовищі та

у «верхах» тощо. Респонденти акцентували увагу на таких чинниках низької ефективності запроваджених реформ, як відсутність концептуальних засад та стратегій реформування вищої школи, безсистемність та нерозробленість механізмів його реалізації, недостатність ресурсного забезпечення тощо [2, с. 112–113].

З урахуванням цих оцінок ефективності освітніх реформ, які зазначили викладачі, важливо виявити очікування студентів від викладачів, а для цього потрібно уточнити образ сучасного студента. Зрозуміло, що на відміну від покоління, представлено-го професорсько-викладацьким складом, сучасні студенти є продуктом зовсім іншої соціальної реальності. Сучасне студентство являє собою пряме породження мінливих соціальних умов, постмодерністських ситуацій, що характеризуються невизначеністю, «розмитістю» цінностей, недовірою до науки, відсутністю глибоких світоглядних засад тощо. Як правило, сучасні молоді люди проявляють постмодерністський тип поведінки і споживацьке ставлення до освіти, що частіше за все погано узгоджується з традиційною схемою викладання у вищій школі. Студенти належать до «цифрового покоління», вони звикли до активного спілкування з комп'ютером, що передбачає вибіркоче і вільне сприйняття інформації, а також доступ до її різноспрямованих потоків. У такій ситуації саме мережа, а не традиційна аудиторія, усе більшою мірою стає сферою діалогу й обміну знаннями, а по суті, й сферою зростаючої свободи.

У сучасних студентів виробляється нове ставлення до освіти: вони потребують навчання у дусі «plug-and-play», часто не мають звички і бажання вчитися послідовно, дотримуватися логіки підручників. Вони скоріше схильні до навчання у формі участі та експериментування. У навчанні нового типу сам студент обирає свою освітню траєкторію, формує навички неперервної освіти як постійної зміни ідентичності. Сучасні молоді люди самі створюють ідентичності, самостійно конструюють свої власні «життєві сили». При цьому вони часто при-

єднуються до стильових стандартів, орієнтуються на споживання, ризик, повсякденність, комфортність тощо.

Найбільш складними проблемами навчального процесу, на думку студентів, є недостатність практичного навчання, неузгодженість ринку праці й університетських спеціальностей, низька мотивованість до навчання певної частини студентів, а також нецікаве, нудне викладання. Ми погоджуємося з думкою Ю. Г. Сороки, яка зазначає, що пасивність сучасних студентів «пов'язана з зовнішнім локусом контролю: відповідальність за працевлаштування покладається на державу, за відповідність змісту освіти майбутній професії – на університет, за зацікавлення предметом – на викладача. Така конструкція майже не залишає місця для актуалізації внутрішніх мотивів освітньої діяльності, тому бажання навчатися певній спеціальності, зацікавленість конкретними проблемами, емоційна насиченість знання та практичних навичок згадуються лише за умов їх кричущого ігнорування. Мотив «вчитися – це цікаво» поступається мотивові «вчитися треба», інтерес – обов'язку» [3, с. 122].

Згідно з результатами анкетування, проведеного авторами у 2013 р. серед харківських студентів (n=686), до основних характеристик сучасної студентської молоді студенти відносять: освіченість – 31,3 %; упевненість у собі – 37,9 %; творчий підхід – 27,9 %; професіоналізм – 18,6 %; ініціативність – 15,1 %; самоорганізованість – 11,6 %.

Оскільки вивчення думок суб'єктів освітнього процесу про якості сучасних студентів і викладачів проводилися авторами щорічно, протягом п'яти років (2010–2015 рр.), ми змогли за деякими показниками виявити суттєву динаміку. За ці роки студенти почали більше цінувати функціональні якості викладача. Якщо у 2010 р. «знання свого предмета» цінували 56,5%, то у 2015 р. частка респондентів, що вважає цю якість важливою, зросла до 91,6%. Удвічі за цей період зросла значущість такої риси, як «об'єктивність» викладача, яка

суттєво впливає на атмосферу навчального процесу. Оскільки від характеру викладу матеріалу врешті-решт залежить його засвоєння студентами, то важливість наявності цієї компетенції у викладача також виросла у два рази. «Уміння красиво говорити» стало цінуватися студентами у три рази більше (29,4% у 2010 і 88,3% у 2015 р.). Особистісні якості (щирість, чесність, доброзичливість) залишились без змін, а цінність для студентів «здатності співчувати» знизилась з 51,4% до 37,6%. У цілому студенти сьогодні стали більше звертати увагу на професійні якості викладача, ніж на особистісні. На нашу думку, це можна пояснити посиленням контролю якості освіти, запровадженням акредитації ВНЗ, що акцентує увагу на професійних компетенціях викладача.

На питання «Яким Ви бачите викладача майбутнього?» респонденти відповідали наступним чином: викладач повинен зацікавити студентів незалежно від їх бажання – 75,8 %; він повинен володіти різними методиками навчання – 48,6 %; повинен бути послідовним у своїх вимогах – 44,2 %; створювати на заняттях умови для наукових дискусій – 33,5 %; відповідати на всі питання, що з'являються у студентів, – 27,0 %; спілкуватися на позанауковій й виховні теми – 19,6 %; бути пунктуальним і не спізнюватися – 16,6 %; інформувати студентів про свої наукові дослідження – 7,8 %. Ці відповіді свідчать про те, що студенти бачать у викладачеві більшою мірою педагога, ніж ученого. Наукова діяльність не є для них пріоритетом в оцінюванні його професіоналізму. Самі ж викладачі виділили такі професійні якості: уміння логічно викласти навчальний матеріал – 97,2 %, уміння зацікавити – 88,1 %, об'єктивність – 84,2 %, широкі знання – 79,3 %, емоційність – 40,5 %.

Якщо порівнювати відповіді студентів і викладачів, то вони в цілому збігаються. Проте, на відміну від викладачів, які на перше місце ставлять професійні якості, студенти виділяють мотиваційно-особистісні (ввічливість, витримка, високий

культурний рівень, готовність пояснювати матеріал, дисциплінованість, доброзичливість, доступність, об'єктивність. На другому місці для студентів стоять якості, що відносяться до когнітивної сфери: кваліфікація, компетентність, знання, інтелект, професіоналізм, наукова діяльність. Для викладачів же вони виявляються провідними. Для студентів третє місце посідають характеристики ораторської майстерності (уміння пояснювати, виховувати власним прикладом, хороша дикція, методична грамотність тощо).

Анкетування студентів вищих навчальних закладів м. Харкова (n = 320) з проблеми їх розуміння сутності ідеального викладача, проведене авторами у вересні – жовтні 2015 р., дало можливість виділити основні характеристики сучасного викладача. Респонденти зазначили, що професіонал – це викладач, який володіє знаннями як предмета викладання, так і психології та педагогіки; він добрий, ввічливий, у міру суворий; вимогливий, але справедливий; має почуття гумору; вміє знайти підхід до кожного студента. Серед головних якостей ідеального викладача опитані студенти зазначили щирість, вимогливість, відповідальність, почуття обов'язку, професійну гідність, прагнення до самовдосконалення і творчості.

Було виявлено динаміку студентських поглядів на ідеал викладача залежно від віку та року навчання: якщо ідеал першокурсника – поважна людина, старший товариш, то ідеалом п'ятикурсників є викладач, який ефективно самореалізовується у професії, самовдосконалюється, відкритий до нового досвіду як у навчально-педагогічній, так і в науковій галузі.

Очікування студентів і пріоритети щодо ідеалу викладача вивчалися авторами у 2010–2015 рр. на основі есе, які писали студенти Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» (n = 186). Завдяки ранжуванню очікувань студентів від викладачів, про які вони пишуть у своїх есе, на перше місце вийшла повага до особистості студента, бажання

допомагати, здійснювати індивідуальний підхід. Друге місце посіло вміння викладача зацікавлювати своїм предметом, захоплювати аудиторію, мотивувати. Третю позицію посіла здатність педагога викликати повагу за рахунок своєї харизматичності, ерудованості, оптимістичності. На четвертому місці – здатність зрозуміло пояснювати і володіння сучасними методами навчання. П'ята позиція пов'язана з комунікативними вміннями (здатність до діалогу зі студентами, організація співпраці з ними).

У цілому форма есе дозволила здійснити аналіз очікувань студентів. Пріоритети щодо ідеалу викладача узагальнено можна виразити тріадою: людиноорієнтованість, професіоналізм, яскрава індивідуальність.

З огляду на відносини зі студентами звичайно виокремлюють такі *типи спілкування* викладачів зі студентами: 1) примітивний, коли викладач демонструє свою зверхність, а студент для нього є засобом досягнення мети; 2) маніпулятивний, коли заляканий та інфантильний студент виступає об'єктом маніпуляції; 3) стандартизований, коли у стосунках домінує формальна структура спілкування, студент відчуває байдужість викладача поза «маскою» і залишається об'єктом маніпуляції; 4) діловий, коли, орієнтуючись на справу, викладач бере до уваги особистісні характеристики студента лише в контексті ефективності діяльності; 5) особистісний, коли студент довіряє викладачеві, викладач є для нього авторитетом. Зрозуміло, що ставлення до студентів детермінує організаторську діяльність викладача, визначає загальний стиль його спілкування, який може бути авторитарним, демократичним, ліберальним. Авторитарний стиль гальмує ініціативу, пригнічує студентів. Демократичний стиль на довірі й орієнтації на самоорганізацію, самоуправління особистості та колективу, покликаний донести мету діяльності до свідомості кожного студента і залучити всіх до активної участі у спільній праці. За ліберального стилю педагогічна позиція виявляється у невтручанні, низькому рівні вимог до вихованця [5, с. 63–64].

Ми вважаємо, що ефективності процесу навчання і виховання сприяють взаємини у системі «викладач – студент», побудовані з дотриманням вимог:

– суб'єкт-суб'єктної взаємодії й співробітництва викладача і студента при організації педагогічного процесу;

– подолання рецидивів авторитарних форм педагогічного впливу, орієнтація педагогічного спілкування на зрілу особистість із розвинутою самосвідомістю;

– опори на професійний інтерес студентів як фактор впливу на виховання і навчання, реалізація на його основі педагогічного спілкування та всієї системи виховної роботи;

– забезпечення наукової співпраці студентів і викладачів, включення студента у різні форми науково-пошукової діяльності;

– створення умов для підвищення громадсько-політичної діяльності студентів завдяки участі в спільних із викладачем формах роботи;

– реалізації системи неофіційних, нерегламентованих контактів викладачів і студентів.

Таким чином, усе вищезазначене дозволяє зробити висновок, що очікування студентів та прагнення викладачів щодо професійного самовдосконалення багато в чому збігаються, зокрема, це: мотивування до навчання, ефективна комунікація, володіння сучасними методами навчання. З урахуванням цього професійна підготовка викладачів вищої школи при визначенні цілей і завдань має спиратись як на зовнішні орієнтири (історичний досвід, соціальний запит, професійні вимоги), так і на внутрішні (очікування студентів, прагнення викладачів, їх уподобання, професійні інтереси, індивідуальні особливості). Дані соціологічних досліджень підтверджують продуктивність особистісного типу спілкування і демократичного стилю співпраці суб'єктів освітнього процесу. Тому при розробці концептуальних засад та стратегій реформування вищої школи України необхідно акцентувати увагу на узгодженні прагнень викладачів і очікувань студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Подольська Є. А. Освіта задля встановлення миру: методологічний потенціал соціальної науки як основа вирішення проблем глобальної інтеграції / Подольська Єлизавета Ананіївна, Подольська Тетяна Василівна // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. пр. / Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2014. – Вип. 20. – С. 295–299.

2. Сокурянська Л. Г. Реформування вітчизняної вищої школи в оцінках учасників освітнього процесу / Л. Г. Сокурянська // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. – Х., 2016. – Вип. 36. – С. 108–113.

3. Сорока Ю. Г. Оцінка українськими студентами якості, змісту та організації навчального процесу (на матеріалі емпіричного дослідження) / Ю. Г. Сорока // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. – Х., 2016. – Вип. 36. – С. 114–123.

4. *Культура педагога* : монографія / С. О. Заветний, С. М. Пазиніч, О. С. Пономарьов, Л. М. Тищенко ; за ред. О. С. Пономарьова. – Х. : Миськдрук ; ХНТУСГ ім. П. Василенка, 2015. – 320 с.

5. **Фіцула М. М.** Педагогіка вищої школи : навч. посіб. – 2-ге вид., доп. / М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2010. – 456 с. – (Серія «Альма матер»).

REFERENCES

1. Podolska E., Podolska T. Education for the peace establishment: methodological potential of social science as basis of decision of problems of global integration // *Methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society* : Collection of research papers. – Kharkiv, 2014. – #20. – P. 295–299.

2. Sokuryanska L. Reformation of home higher school in the estimations of participants of educational process. *Announcer V. N. Karazin Kharkiv National University Series are «Sociological researches of modern society : methodology, theory, methods»*. – Kharkiv, 2016. – #36. – P. 108–113.

3. Soroka J. Estimation by the Ukrainian students of quality, maintenance and organization of educational process (on material of empiric research) *Announcer V. N. Karazin Kharkiv National University Series are «Sociological researches of modern society : methodology, theory, methods»*. – Kharkiv, 2016. – #36. – P. 114–123.

4. *Culture of Teacher* : monograph / Zavetnyi S., Pazynich S., Ponomaryov O., Tishenko L. ; Ed. by Ponomaryov O. – Kharkiv, 2015. – 320 p.

5. **Fitsula M.** *Pedagogics of higher school: leaning manual*. – Kyiv, 2010. – 456 p. («Alma Mater» series).